

בְּשִׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם

דודו ברק: ירושלים, הוצאת ספרית פועלים, 1988

אורנה רביהון

"אימות צחקנו אותו יום" [19], "שמשונים קטנים מחבלים/ נסנו מפניו/ וצעקתנו מרה"/ [20], "שמנו פעמינו לבזות נתיבם/ וקללה בצדנו" [21], "ואנחנו סיעת כלבים/ מנגחת" [22].

המשורר כאיש בוגר יודע לראות את היופי שהיה גנוז בדמויות מיוחדות אלו, כפי שהוא מבטא בשיר "פייגלה":

לא תגרע סגלית יפיה/ ולו גם ביד משגעת. / פיגה'לה שלי, פיגה'לה — אלוהים שומר/ פתאים/ גם אם לא נבוא להכותך/ הקדרים — ביד מרשעת. / אוי פיגה'לה שלי איזו דומיה מאימת/ לואי שחקמת הפרחים עליך נושמת. / הריחי פיגה'לה — ניחוח סגלית/ על ניחוחן המשגע עלית/ פפורחת.

בסיום השיר מצויה ההתפכחות המרה של המשורר המבוגר הצופה לבאות וניבט אחר כאת, בתחושת גורל מרה:

"עכשיו לשחת נדמינו ואת/ ליבליית".

תחושה דומה מצויה בסיום שאר השירים הנכתבים מנקודת ראות מאוחרת: "ויכר קרוב מאד לנבל ציץ הימים" [21]. או בשיר "גינגי פוקס":

הנה קמנו להחריש/ עד פלטה/ להבתו/ לחתך/.

בספר מצויות אף דמויות אחרות שאכלסו את ילדותו של הכותב — חלקן דמויות ידועות בציבור הרחב, כמו למשל עמוס חכם, חתן פרס התנ"ך, [12], ולדה המשוררת שהמשורר סופד את מותה בשני שירים [63, 64], איתמר ודרורה בן אבי [70], ואף עגנון, צמח, הזו, מרים ילן שטקליס ולאה גולדברג. ישנן גם דמויות ידועות פחות, אך חשיבותן עבור הכותב גדולה מזו של ה"מפורסמות" — כמו למשל הסנדלריתא שרה פישר [38]:

"ענודה עגילי נפך עתיקים/ ורדיד משפץ עם ספת יהלום לראשה, / שקרה הסנדלריתא צעדינו הקטנים/ בימות קרה. / עשתה אתה את תקופות השנה המפליאות/ עקב בצד אגודל".

הספר "ירושלים" מכיל שירים שיש להם נגיעה לעיר ירושלים, שירים שנכתבו בזמנים שונים ונדפסו בקבצים שונים, עד שהוחלט לאספם כשירים שחברו להם יחדיו. השירים בספר לקוחים מתשעה קבצי שירה: "איש הבשר ואיש החלב", "שלושים עונות של גשם", "ריחיים", "שירים לממשלת האור", "אימת הריק", "בין מדיצי לרוצי'לאי", "פולין בין פאר לאפר", "אהבה, מחילה, פיוס" ו"דרך ארץ השקד".

העובדה שהמשורר נזקק לירושלים בקבצים רבים כל כך, מעידה על קשר עמוק בינו ובין עירו. הקשר הוא, בראש ובראשונה, קשר נפשי עמוק הנזון מזיכרונות ילדות עמוקים: "ירושלים שלי היא ירושלים הקטנה/ ברחוב עזה עשירים ושלש/ עם ריח הפלפולן וניחוח הפסח/ ויאל החיט וחנוית פת לחם", / הברוש".

מתוך שיר שנכתב כמענה לשאלון — מהי ירושלים שלך, שנערך ע"י מוסף עיתון "מעריב".

כבר בשיר זה אפשר להבחין בשלושה מאפיינים הבולטים בשירי הספר.

ראשית, הדמויות הרבות המאכלסות אותו, שהן ברובן דמויות אותנטיות, שהמחבר מעניק להם חיים במעין ניסיון נואש להחיות את מחזות ילדותו ולהקנות להם ממשות. בשיר זה הוא רק מזכיר כבודך אגב דמויות שבשירים אחרים מקבלות תפקיד ראשי והופכות לדמויות הראשיות, כמו למשל "גינגי פוקס", "קשר לאחד", "רוזה'לה ופיפה'לה" ו"שרה פישר הסנדלרית היחידה בעולם".

שלוש הדמויות הראשונות לקוחות מתוך הספר "שלושים עונות של גשם", ונמצאות במחזור שירים הקרויים "משונע'ימו" — עלים ירושלמים טרופי רוח. במחזור נוגע לכלב זה מצויות ארבע דמויות החיות על הגבול הדק שבין טירוף לשפיות, דמויות שהשאירו על המשורר הילד רושם כה עז עד כי היה עליו להנציחן בשירים מיוחדים. ייתכן שיש כאן משום רגש אשמה של ילד שלא הבין בילדותו את מהות השיגעון הנורא, וכשאר ילדים היה צוחק אל מול הזרות:

"מְשׁוֹרֵר בְּתֵל־אָבִיב הוּא/ לֹא כְמוֹ מְשׁוֹרֵר בִּירוּשָׁלַיִם./ מִי שֶׁבָּא,
יְבֹא עַד קוֹ הַמַּיִם, / יַעֲבֹר בְּחוּל, הִנֵּה — הַפֶּל יְכוּל./ יִמְחָאוּ בְּרָ/
הַרִים, / גְּבָעוֹת, תְּפָאֶרֶת וְשִׁמְיִם./ מְשׁוֹרֵר בִּירוּשָׁלַיִם הוּא/ לֹא כְמוֹ
מְשׁוֹרֵר בְּתֵל־אָבִיב./ כְּדִי לְהַגִּיעַ יֵשׁ הַר, / דֶּרֶךְ בּוֹרְמָה, עֵץ,
דְּרָדֵר, / חוֹמָה וְשַׁעֲרִים — / לֹא כָּל הַעוֹבְרִים בָּם/ עוֹבְרִים." [41]

האפיון השלישי שבלט בשיר "ירושלים" הוא המוסיקאליות. השיר מתנגן, למרות שאינו שקול במשקל מוגדר. יש בו רתמוס פנימי וחריזה: וְשִׁלְש־בְּרוּשׁ. או נְרָקִיס־פִּיס. המוסיקאליות שבשירי הספר הקלה כנראה חיבור לחנים עבורם, ואכן רבים מהם שירים מולחנים, בעיקר השירים הלקוחים מן הספרים "דרך ארץ השקד" ו"פעמונים נוגנים שיריו". אמנם ניכר ההבדל בין שירים אלה לשירים אחרים. השירים הלקוחים מספרי הזמר קלילים יותר, חרוזים באופן מובהק ובנויים בתים בתים. השירים האחרים גם הם חרוזים, אך פחות מתנגנים. הם יותר ארוכים ובנויים כבית אחד ארוך, או כמה בתים ארוכים, ולא כבתים קצרים מופרדים. (השיר זְהָרוּ, 17, כְּבֵית שֶׁבְנָא הַסּוֹפֵר, 18, ועוד).

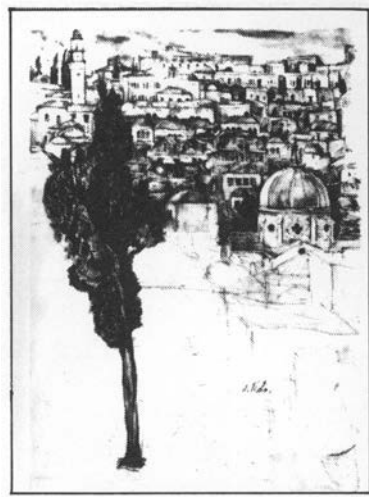
ניתן למצוא כאן רבדים לשוניים שונים. הרובד השולט הוא לשון המקרא, ולא רק בצירופי לשון אלא גם במאורעות, בדמויות ובחפצים, כמו למשל השיר "בחפירות האחרונות" [9] יש פה התייחסות אל בית המקדש, אל חושן הכהנים, אל האבנים היקרות שהרכיבו אותו, אל בצלאל שעיבב אותו ואל אהרן הכהן הגדול.

יש גם ביטויים מקראיים צרופים, כמו "כְּתוּעָפוֹת רְאֵם לוֹ" [10] (במדבר כ"ד 8) או "אָבִי כָּל תּוֹפֵשׁ כְּנֹד וְעוֹגֵב" [שם] (בראשית ד' 21). אך לעתים משתרבב רובד לשוני אחר ומפתיע, כמו בשיר "הסנדלריתא", שהוא קורא לה "גְּבָרֶת נַעֲלָה, נַעֲלָה". החזרה על המלה "נעלה" מזכירה אַמְרָה עַמְמִית ידועה המתחכמת ומשתמשת בארבעה פירושים של המלה "נַעֲלָה": האחד במובן של גברת מכובדת, השני במובן של נעילת נעליים, השלישי במובן של "הנעל שלה", והרביעי במובן של סגירת דלת: אשה נעלה נעלה נעלה את הדלת בפני בעלה".

בהמשך השיר מכניס המשורר במפורש ובצורת ציטוט שיר ילדים ידוע מאותה התקופה — "מִי יוֹדֵעַ אֵיךְ סִנְדְּלֵר עוֹבֵד". ולבסוף אי אפשר בלי לנגוע בקשר בין ורשה לירושלים. הכותב רואה עצמו כחוליה בשלשלת, ואת קיומו בירושלים כגֶּסֶס. הוא רואה את עצמו כבן העם היהודי בפולין, שאלמלא היו הוריו עולים ארצה, היו נספים בשואה, וגם הוא לא היה קיים. ילדו המנגן בכינור מזכיר לו ילד מן החדר בגלות שאיננה עוד: יְלָדוֹן מִן הַשְּׁטֵטְעֵל — שְׁחֹר שְׁעָר, / עֵינֵי פְּחִמִים, / עוֹר שְׁנֵהָב / וְנִשְׁמָה וְרִדְהָ, / יְנַאי שְׁלֵי הַקֵּט הִיָּה פֶּנֶר — / יְלָדוֹן הַעֲיָרָה הַאֲבוּדָה." [55]

הניגוד בין חורבן הקהילה באירופה והפריחה בירושלים הוא ניגוד חריף:

"בֵּין וְרָשָׁה לִירוּשָׁלַם / אֲתָה פְּדוּר שֶׁל שְׁלֵג / אֲתָה שְׁלֵהֶבֶת פְּנוּרִים / וְנִתַּל בְּאָבִיב. / ...בֵּין וְרָשָׁה לִירוּשָׁלַם / אֲתָה תְּפִלַּת בֵּית כְּנֶסֶת / אֲתָה מַצְבֵּת זְרָרוֹן / וְהִכַּל אֲרָבָה." [56]

אנה טיכו: העיר העתיקה, ירושלים (1928)

הסנדלרית גרה ברחוב עזה, רחוב המככב בספר, ובמיוחד בית מספר עשרים ושלושה בו, הבית בו התגורר המשורר הילד. השיר "עֵץ הַפְּלֶפֶלּוֹן מְרָחוּב עֵזָה 23" הוא כולו התרפקות על מחוזות הילדות האבודים, שנגדעו עם גדיעתו של עץ הפלפלוֹן הסמוך לבית:

"גִּדְעוּ אֶת עֵץ הַפְּלֶפֶלּוֹן שֶׁל יְלֻדוֹתֵי / לֹא עוֹד יִשׁוּב הָעֵץ לְפְרוּחַ, לֹא עוֹד תִּפְרַח לֵה יְלֻדוֹתֵי. / וּבְעֵבֹר שְׁנִבְרַת עֵץ הַפְּלֶפֶלּוֹן / וּבְעֵבֹר שְׁנִבְרַתָּה יְלֻדוֹתֵי / נִפְעַר הָרְחוּב כְּתֵהוּם אֲרָץ רַבָּה / וְאֲנִי אֶל הַתֵּהוּם נִגְרַף / תָּר אֲחֵר גּוֹזֵזְטֵרֶת הָאֵשׁ / תִּצַּר הַחֲמָה / תָּר אֲחֵר שְׁמִשִּׁית הַצֵּל הַקִּיצִית / שְׁעָתָה זֶה לְקַחָה מִמֶּנִּי כִּדִּי כְּרוּתָה / כְּכַבֵּד הַשְּׁתָלָה שְׁנִטַּל מִן הַמַּת הַחַי / וְהַדְמָעוֹת נְקוּוֹת אֶל תוֹךְ הָעֵץ פְּנִימָה / לֹא מִמֶּנָּה יְבֹאוּ חוּץ" [61].

שיר זה ממחיש את המאפיין השני בספר — התרפקות לא רק על דמויות מן העבר, אלא אף על מקומות וחפצים. קטנים וזעירים ככל שהיו, חשיבותם לגבי הכותב היא עליונה, כפי שהוא מביע בשיר הראשון שהתייחסנו אליו במאמר — "ירושלים":

"יְרוּשָׁלַיִם שְׁלִי הִיא נִפְטָלִין כְּאֵרוֹן, / ... / וְכִכְיֶסָה עַל הַגַּג / וְאֵזוּב וְטַחֵב / וְלִבְנִין הַכְּרוּב וְלִבְנִין לְמוֹנִי / יְרוּשָׁלַיִם שְׁלִי הִיא צְבָעוֹנֵי הַהָרִים / וְחַג הַכְּפֹרִים בְּסוֹכְנוֹת וּכְגִנִּי."

אך מעבר לחפצים הקטנים, שורה על הכול רוח מיוחדת, רוח האפיינית לעיר: "וְאֵשׁ וְחוֹמָה וְחֵלֶב נְדָם, / וְיֵלֵד אֵי אֵז / נַעֲלָם". החפצים אינם חפצים סתם, משום שבירושלים לכל אבן יש משמעות מיוחדת: "אֵזוּב, אֶבֶן וְצִפּוֹר / רְאִיתִי בִירוּשָׁלַיִם, / בְּמִרְאוֹת אֵז אֶעְבֹּר / בְּשִׁבְי יְרוּשָׁלַיִם." [69]. לא בכדי מזכיר הכותב משוררים ואנשי-רוח ירושלמיים רבים כל-כך, וזאת משום שגם הוא ינק מהרוח המיוחדת השורה על העיר והיא שהפכה אותו למשורר: "תְּלִיל, נִכַּל וְכַנּוֹר / שְׁמַעְתִּי בִירוּשָׁלַיִם, / בְּצִלְלִים אֵז אֶעְבֹּר / בְּשִׁיר יְרוּשָׁלַיִם" [שם]. אבל למרות זאת,